

Μεταποιητική δραστηριότητα και αστικός χώρος

Μια εμπειρική έρευνα στο κέντρο της Αθήνας*

ΠΟΠΗ ΣΑΠΟΥΝΤΖΑΚΗ

Εισαγωγή

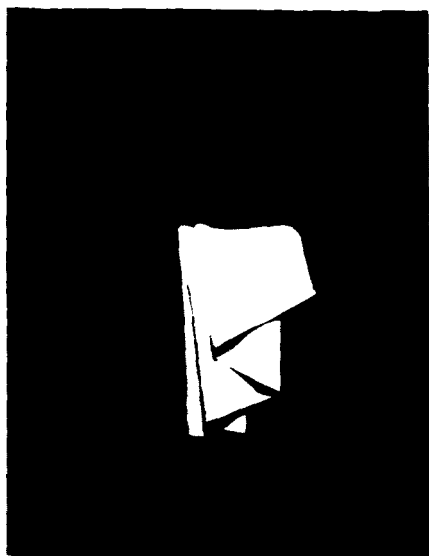
ΤΑ ΣΧΕΔΙΑ πολεοδομικών παρεμβάσεων και τα προγράμματα οικονομικής ανάπτυξης στον ελληνικό χώρο χρησιμοποιούν διαφορετικές μεθόδους, γλώσσα και θεσμικά εργαλεία. Μένουν συνήθως χωρίς σημείο επαφής, και αυτό παρά το ότι, όπως έχει καταδείξει η διεθνής εμπειρία, η θέση μιας οικονομικής δραστηριότητας και ειδικότερα ο χώρος εγκατάστασης και λειτουργίας μιας μεταποιητικής μονάδας επηρεάζει τις προοπτικές για επέκταση, συρρίκνωση και μετεγκατάστασή της. Αυτή η επιρροή φαίνεται ιδιαίτερα αισθητή σε μικρές επιχειρήσεις, όπου η απόσταση ανάμεσα στην αποτυχία και το κλείσιμο αφ' ενός, και το δυναμικό «ξεπέταγμα» αφ' ετέρου είναι μικρή. Η σχέση του αστικού χώρου με τη λειτουργία της επιχείρησης στοιχειοθετείται από την επίδραση που αυτός ασκεί στους συντελεστές παραγωγής της μονάδας (εργασία, κεφάλαιο, γη): επιδρά, δηλαδή, ο χώρος στη λειτουργία της επιχείρησης μέσω των «κοινωνικοοικονομικών κατηγοριών» που περιλαμβάνει (π.χ. ανεπτυγμένη αγορά εργασίας, συγκέντρωση πολλών ομοειδών ή συμπληρωματικών δραστηριοτήτων, ανεπτυγμένη αγορά προϊόντων κ.λπ.). Το ζητούμενο της εμπειρικής μελέτης που συνοπτικά παρουσιάζουμε, είναι ο βαθμός που οι διασυνδέσεις μεταξύ βιοτεχνικής μονάδας και άλλων επιχειρήσεων, υπηρεσιών ή αγορών επηρεάζονται από στενά τοπικά χαρακτηριστικά όσον αφορά τους κλάδους ένδυσης και εκτυπώσεων-εκδόσεων και τις αντίστοιχες μονάδες που βρίσκονται σε επιλεγμένα τετράγωνα του κέντρου της Αθήνας, της περιοχής δηλαδή που περιλαμβάνεται μεταξύ των οδών Σταδίου, Μητροπόλεως, Αιόλου, Ευριπίδου, Επικούρου, Πειραιώς (βλ. *χάρτες*). Το άρθρο δομείται έτσι ώστε να καλύψει και τη θεωρητική επισκόπηση των επιμέρους διαστάσεων του θέματος αλλά και την πορεία που ακολουθείται κατά τον εμπειρικό έλεγχο της σχέσης: μικρή επιχείρηση και αστικό κέντρο.

1. Μεταποιητική δραστηριότητα και χώρος: έμφαση στους κλάδους ένδυσης και εκτυπώσεων-εκδόσεων

Ο αστικός χώρος μιας πόλης όπως η Αθήνα και η αλληλεπίδραση βιομηχανίας-

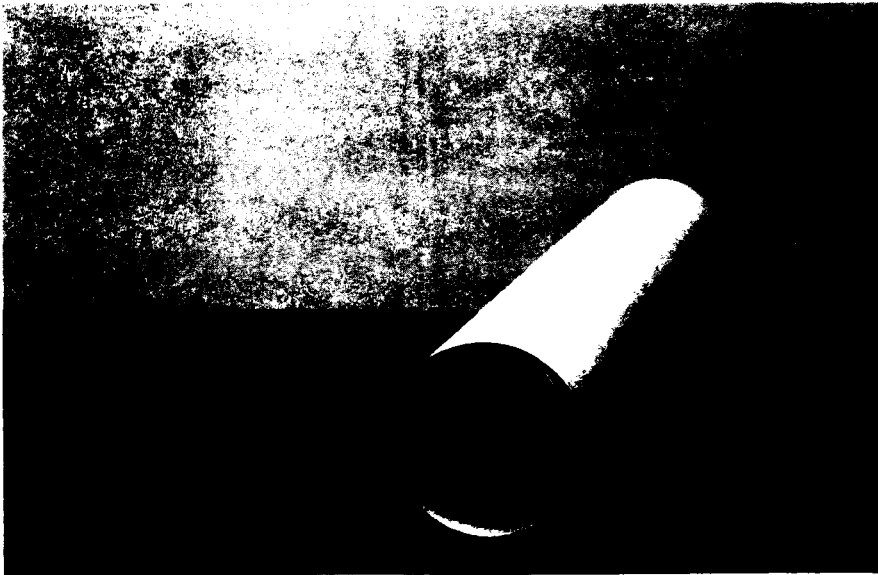
πόλης αποτελούν συνέπειες μιας ιστορικής διαδικασίας. Τόσο η ύπαρξη των μεταποιητικών επιχειρήσεων στο κέντρο της πόλης, όσο και τα χαρακτηριστικά της λειτουργίας και των χώρων εγκατάστασής τους εξηγούνται μόνο μέσα από μια ιστορική προοπτική. Οι σχέσεις εργοδοτών - εργαζομένων - προμηθευτών - καταναλωτών στις προβιομηχανικές πόλεις δεν είχαν καμιά ομοιότητα με αυτές που γνωρίζουμε σήμερα. Οι σχέσεις όμως αυτές ασκούν σήμερα έμμεση επίδραση, διότι τα χωρικά χαρακτηριστικά των βιοτεχνιών επιβίωσαν στις σύγχρονες πόλεις από γεωγραφική αδράνεια. Πάντως, με τη μετάβαση στην οργάνωση της εργοστασιακής παραγωγής το εργατικό δυναμικό δεν απασχολείται πλέον στο σπίτι, αφού ούτε το σύστημα αυτό είναι αποδοτικό ούτε ο έλεγχος της δουλειάς εύκολος. Το πρώτο πλεονέκτημα του νέου οργανωτικού σχήματος είναι η καλύτερη αξιοποίηση από τον επιχειρηματία των διαθέσιμων συντελεστών παραγωγής. Σ' ένα μικρό εργαστήριο, κάθε εργαζόμενος κάνει όλες τις δουλειές που απαιτούνται στην παραγωγική διαδικασία: δεν υπάρχει ειδικευση, ο εξοπλισμός μένει αχρησιμοποίητος για μεγάλα χρονικά διαστήματα και φθείρεται, και η επένδυση για την απόκτησή του δεν αποδίδει: το προϊόν είναι, τελικά, ακριβό.

Το εργοστάσιο ήταν το οργανωτικό σχήμα παραγωγής που μπορούσε να εξασφαλίσει τις συνθήκες εκείνες που ευνοούσαν την ειδικευση εργασίας, την πιο αποτελεσματική και αποδοτική χρήση του μηχανικού εξοπλισμού και, άρα, τη μεγιστοποίηση του, ανά μονάδα χρόνου, όγκου παραγωγής. Είναι φανερό ότι η εμφάνιση του νέου σχήματος οργάνωσης της παραγωγής είχε βαθιές και διαρκείς επιπτώσεις και στις σχέσεις εργαζομένων - βιομηχανικού εξοπλισμού και στη λειτουργική και χωρική συγκέντρωση της παραγωγής. Πάντως, η τάση της μονάδας παραγωγής προς μεγέθυνση και συγκέντρωση δεν μπόρεσε να παρασύρει σε εξαφάνιση όλες τις μικρές μονάδες. Η επιβίωσή τους, όμως, αλλά και η άνθηση νέων στα κέντρα των πόλεων, που με τη σειρά τους επιβιώνουν, συρρικνώνονται ή μεγεθύνονται και μετεγκαθίστανται δίνοντας τη θέση τους σε άλλες νεοεμφανιζόμενες μικρές μονάδες κ.ο.κ., δεν οφείλεται απλώς και μόνο στο ότι αυτές αφέθηκαν από τις μεγαλύτερες μονάδες να λειτουργούν είτε σαν παρακάλαδι τους είτε διεκδικώντας κάποιο περιθωριακό τμήμα

* Κίνητρο αλλά και αποκλειστικό πληροφοριακό υπόβαθρο για τη συγγραφή του παρόντος άρθρου αποτέλεσε μια ερευνητική εργασία που ανατέθηκε από τη Γενική Γραμματεία Έρευνας και Τεχνολογίας στον Τομέα «Πόλη και Κοινωνικές Πρακτικές» του ΕΜ Πολυτεχνείου, το 1986. Η έρευνα, για την οποία τη βασική επιστημονική ομάδα αποτέλεσαν οι κ.κ. Λ. Βασενχόβεν, καθηγητής ΕΜΠ, Ελ. Παναγιωτάτου, καθηγήτρια ΕΜΠ, Π. Σαπουντζάκη, αρχιτέκτων-πολεοδόμος, Β. Λαμπρίδου, οικονομολόγος, και Χ. Λαμπρίδης, οικονομολόγος, ολοκληρώθηκε τον Ιούλιο του '89, και χωρίζεται σε δύο σαφώς διακεκριμένα τμήματα: το πρώτο, που συνέλαβε ο κ. Λ. Βασενχόβεν, είναι μια χαρτογράφηση του θεωρητικού πεδίου για το θεματικό τρίπτυχο «Οργάνωση της πόλης - παραγωγική μεταποιητική δραστηριότητα - κρατική παρέμβαση»: το δεύτερο σινιστά μια εμπειρική προσπάθεια αποσαφήνισης των σχέσεων ανάμεσα στην πολεοδομική πολιτική και τη λειτουργία των μικρών μεταποιητικών μονάδων, μέσα από την ανάλυση δύο μεταποιητικών κλάδων σε συγκεκριμένα τμήματα του κέντρου της Αθήνας.

μέρος της σημασίας του κλάδου του ενδύματος οφείλεται ασφαλώς στη δυνατότητά του, όταν λειτουργεί σε πολύ μικρή κλίμακα, να παραμένει στη σκιά της επίσημης οικονομίας, στο χώρο που οι μελετητές των αναπτυσσόμενων χωρών ονόμασαν ανεπίσημο τομέα της οι-

της αγοράς που, έτσι κι αλλιώς, δεν καλυπτόταν από εκείνες. Ακόμη και σήμερα, η επιβίωση και άνθηση μιας μικρής μεταποιητικής επιχείρησης στα κέντρα των μεγαλουπόλεων οφείλεται συχνά σε λόγους που λειτουργούν ενθαρρυντικά, γενεσιουργά, θα 'λεγε κανείς, για την ανάπτυξη της μικρής μεταποιητικής δραστηριότητας - κάποιες φορές μάλιστα εις βάρος της μεγάλης βιομηχανικής δραστηριότητας. Οι κυριότεροι από αυτούς τους λόγους είναι:

α. Οι μικρές μεταποιητικές επιχειρήσεις είναι αναμφισβήτητα λιγότερο δεκτικές σε ταχείες τεχνολογικές εξελίξεις: έχουν μεγαλύτερη αντοχή, λόγω της χαμηλής επένδυσης και του συνήθως οικογενειακού τους χαρακτήρα.

β. Το ενδιαφέρον της διοίκησης σε πολλές χώρες έχει στραφεί προς τις ΜΜΕ επιδί:

- συχνά είναι ικανές να αναπτύσσουν καινοτομίες και να αξιοποιούν πρωτότυπες ιδέες·
- στις συνθήκες των αναπτυσσόμενων χωρών κάνουν καλή χρήση των διαθέσιμων πόρων·
- εξασφαλίζουν δουλειά σε άτομα που δυσκολεύονται να μπουν στην «επίσημη» αγορά εργασίας: νοικοκυρές που αδυνατούν, λόγω των υποχρεώσεων τους στο σπίτι, να βρουν δουλειά με κανονικό ωράριο, αξιοποιούν τις «ελεύθερες» ώρες τους δουλεύοντας, π.χ., με το σύστημα «φασόν» για λογαριασμό βιομηχανιών ένδυσης. Ένα

κονομίας και στην Ελλάδα είναι γνωστότερος ως «παραοικονομία».

γ. Στις κεντρικές περιοχές των πόλεων το διαμορφωμένο δίκτυο των σχέσεων παραγωγών - ευπόρων - καταναλωτών, οι συγκοινωνίες, το υψηλότερο επίπεδο υπηρεσιών, γενικά οι θετικές εξωτερικές οικονομίες, δημιουργούν ευνοϊκό κλίμα για τη μεταποιητική δραστηριότητα κυρίως ορισμένων κλάδων, η οποία έχει τις ρίζες της σ' ένα ήδη ξεπερασμένο επίπεδο τεχνολογίας και οργανωτικής ανάπτυξης. Η εμφάνιση μιας νέας παραγωγικής δραστηριότητας σε κεντρική αστική περιοχή, που αξιοποιεί κάποιον αναξιοποίητο πόρο χάρη σε μια «ένεση» επενδύσεων σε πάγιο κεφάλαιο, έχει ένα πολλαπλασιαστικό αποτέλεσμα μέσα από τις εισροές που ζητάει και τις εκροές με τις οποίες τροφοδοτεί νέες, δημιουργούμενες επιχειρήσεις. Με αυτό τον τρόπο μπορεί να ξεκινήσει μια αλυσίδα νέων επιχειρήσεων. Συγγενείς μονάδες, του ίδιου ή διαδοχικών σταδίων επεξεργασίας, βρέθηκαν έτσι συγκεντρωμένες σε πυρήνες και χωρικούς θύλακες μέσα στις πόλεις. Η παραγωγή ενδυμάτων, επίπλων, κοσμημάτων, απλών μηχανών, εντύπων, βιβλίων ή και άλλων ολοκληρώνεται σε συμπλέγματα τέτοιων μεταποιητικών μονάδων στα κέντρα των πόλεων, όπου το προϊόν περνά συχνά από τη μία μονάδα στην άλλη, για διαφορετικά στάδια επεξεργασίας. Πρόκειται για το φαινόμενο των «θετικών εξωτερικότητας», που προσφέρουν ορισμένες χρήσεις σε άλλες μονάδες όταν αλ-

ηλοσυνπληρώνονται, ή όλες μαζί προσδιορίζουν το χαρακτήρα μιας περιοχής, η οποία στους πελάτες είναι γνωστή ως ο χώρος όπου μπορεί κανείς να βρει συγκεκριμένα προϊόντα.

δ. Οι μικροί εργοστασιακοί χώροι στις κεντρικές περιοχές των πόλεων παρουσιάζουν το πλεονέκτημα της ευελιξίας χρήσης και μετατροπής τους, που τους επιτρέπει να λειτουργούν σαν φυτώρια επιχειρηματικότητας. Η επιχείρηση που ξεκινούσε σ' αυτούς τους χώρους και αποτύγχανε, δεν είχε τουλάχιστον επιβαρυνθεί με μεγάλες δαπάνες παγίου κεφαλαίου. Έτσι οι κεντρικές περιοχές γίνονταν και γίνονται θεατές της ανόδου και της πτώσης πολλών μικρών επιχειρήσεων.

Πάντως, παράλληλα με τις ευνοϊκές, για την άνθηση της μικρής επιχείρησης, συνθήκες στα κέντρα των πόλεων, άλλες που αφορούν κυρίως τις εξελίξεις οικονομικού και οργανωτικού χαρακτήρα στο εσωτερικό των ίδιων των μεταποιητικών κλάδων, συντελούν στην συν τω χρόνω παρακμή της ελκτικότητας των κεντρικών περιοχών ως προς τις μικρές μονάδες μεταποίησης: η συγκέντρωση και ο συγκεντρωτισμός στη μεταποίηση, η στροφή των επενδύσεων προς τον τριτογενή τομέα και ο ανταγωνισμός των μικρών επιχειρήσεων του κέντρου από τις μεγάλες παραγωγικές μονάδες των περιχώρων, αδυνατίζουν βαθμιαία τις μικρές μονάδες των κεντρικών περιοχών, που με τη σειρά τους μεταβάλλουν τις συνθήκες λειτουργίας των αλληλένδετων εμπορικών ή αποθηκευτικών δραστηριοτήτων· τα αρχικά πλεονεκτήματα των περιοχών αυτών αποδυναμώνονται σταδιακά, σ' έναν διαρκώς επαναλαμβανόμενο κύκλο. Η συγκεντρωμένη βιομηχανική παραγωγή στην περιφέρεια της πόλης έγινε ένα συχνά επαναλαμβανόμενο χαρακτηριστικό των πόλεων του βιομηχανικού κόσμου, λόγω των διασυνδέσεων μεταξύ των επιμέρους βιομηχανιών, των αναγκών σε τεχνική και μεταφορική υποδομή, των επιπτώσεων των αρνητικών εξωτερικότητων που δημιουργεί η βιομηχανική δραστηριότητα, και της συρροής, γύρω από μεγάλα εργοστάσια, μικρών επιχειρήσεων, που δουλεύουν υπεργολαβικά ή βοηθητικά για τις μεγάλες. Παρά το γεγονός ότι στις ανεπτυγμένες βιομηχανικά χώρες, και ιδίως στις ΗΠΑ, παρατηρήθηκε από πολύ νωρίς έντονη μετακίνηση της μεταποιητικής δραστηριότητας προς τα προάστια, μεγάλο μέρος της παρέμεινε στις κεντρικές περιοχές των πόλεων. Στη Νέα Υόρκη λόγω χάρη, σύμφωνα με τις μελέτες του G. Chinitz και αργότερα του A. Pred, παρουσιάζονται επτά κατηγορίες βιομηχανίας, με βάση το κριτήριο της χωροθέτησης:

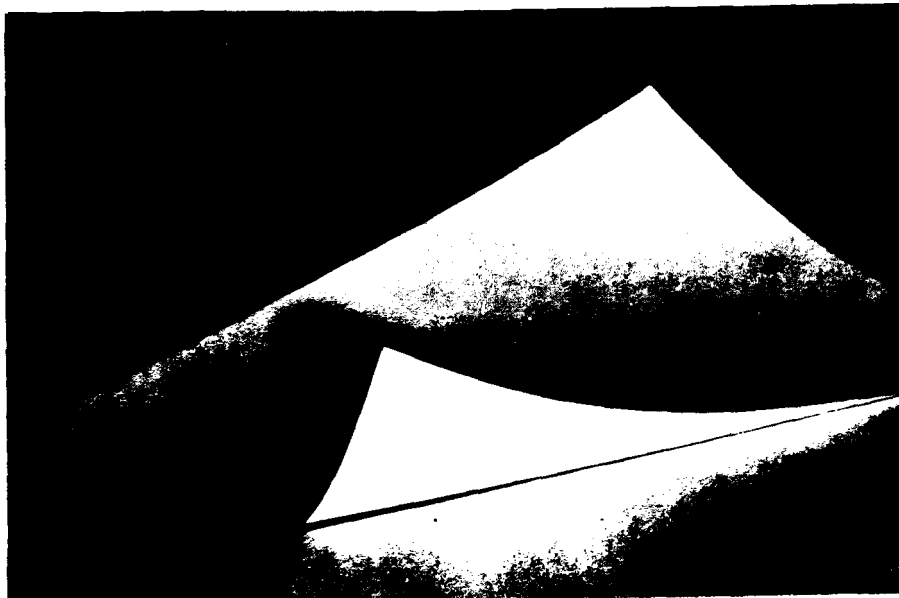
1. Οι «πανταχού παρούσες» (π.χ. τροφίμων) κοντά στο κέντρο, αλλά κυρίως

κοντά σε σιδηροδρομικούς σταθμούς και μεγάλους αποθηκευτικούς χώρους χονδρεμπορίου·

2. οι ΜΕ των οποίων η χωροθέτηση στο κέντρο συνδέεται με την ανάγκη άμεσων επαφών μεταξύ πωλητών, αγοραστών και προμηθευτών αγαθών ή υπηρεσιών (επιχειρήσεις εκτυπώσεων, ένδυσης κ.λπ.)·
3. οι επιχειρήσεις που μεταποιούν ένα τοπικό (π.χ. γεωργικό) προϊόν για την τοπική αγορά, οι οποίες είχαν παράδοση εγκατάστασης στο κέντρο αλλά εύκολα μετακινούνται προς τα έξω·
4. οι βιομηχανίες υψηλής προστιθέμενης αξίας που παράγουν για την ευρεία αγορά, έχουν μικρή εξάρτηση από το κόστος μεταφορών και κατανέμονται αδιάφορα στη μητροπολιτική περιοχή·
5. οι ΜΕ οι οποίες στηρίζονται σε τεχνολογικές καινοτομίες και απαιτούν συχνές επαφές και ανταλλαγές, και συγκεντρώνονται σε αυτόνομες ενότητες (π.χ. ηλεκτρονικές βιομηχανίες κατά μήκος ενός οδικού άξονα)·
6. οι βαριές βιομηχανίες, κοντά σε αποβάθρες (π.χ. διυλιστήρια)·
7. οι βιομηχανίες με ογκώδη προϊόντα για την εθνική αγορά, οι οποίες προτιμούν θέσεις κοντά σε σταθμούς ή αρτηρίες μεταφορών.

Οι κλάδοι των εκτυπώσεων-εκδόσεων και της ένδυσης αποτελούν πολύ καλά παραδείγματα μεταποίησης στο κέντρο της πόλης. Στη χώρα μας, οι απασχολούμενοι σε μεταποιητικές μονάδες της περιφέρειας της πρωτεύουσας το 1978 έφταναν το 41,98% του συνόλου των εργαζομένων στη μεταποίηση, ενώ μόλις πριν πέντε χρόνια το ποσοστό ήταν 46,33%. Όμως στον κλάδο 24 (υπόδηση, ένδυση, είδη από ύφασμα) το ποσοστό ήταν 47,67% το 1978 και είχε φτάσει το 52,84% το 1973. Στον κλάδο 28 (εκτυπώσεις, εκδόσεις και συναφείς δραστηριότητες) η συγκέντρωση της απασχόλησης ήταν πολύ πιο εντυπωσιακή: 79,38% το 1978 και 81,73% το 1973 (Κατοχιανού, 1984). Η έντονη παρουσία των παραπάνω δύο κλάδων στις κεντρικές περιοχές των μεγάλων αστικών συγκροτημάτων της χώρας, και ιδιαίτερα της πρωτεύουσας, και η αναγκαστική, άρα, συνύπαρξή τους με άλλες αστικές χρήσεις (κατοικία, λιανικό εμπόριο), δεν ήταν οι μοναδικοί λόγοι που επιλέχθηκαν για την εμπειρική έρευνα σε τμήμα του κέντρου της Αθήνας. Οι ΜΜΕ ένδυσης παρουσιάζουν αυξημένη ποσοστιαία συμμετοχή στο σύνολο των ΜΜΕ του ελληνικού χώρου – επομένως, η διεξοδική έρευνα των προϋποθέσεων επιβίωσης και περαιτέρω ανάπτυξής τους είναι ζωτικής σημασίας. Από την άλλη πλευρά, ο κλάδος των εκτυπώσεων-εκδόσεων τις δυο-τρεις τελευταίες δεκαετίες χαρακτηρίζε-

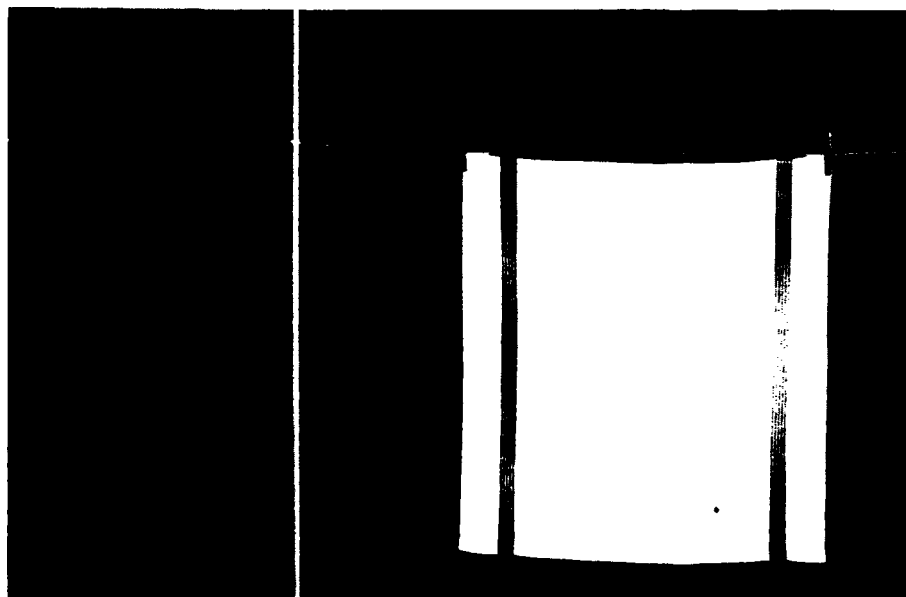
ται από συνεχείς τεχνολογικές εξελίξεις. Ως εκ τούτου, για την εμπειρική έρευνα, η επιλογή του εν λόγω κλάδου παράλληλα με τον κλάδο της ένδυσης προσέφερε επιπροσθέτως τη δυνατότητα να επισημανθούν οι μεταβολές στις σχέσεις των μονάδων αυτών με άλλες συνεργαζόμενες και,

γενικότερα, στον τρόπο ένταξής τους στο πολεοδομικό περιβάλλον – μεταβολές που οφείλονται στην εσωτερική τεχνολογική εξέλιξη του κλάδου.

– Ο κλάδος του ετοιμολιού ενδύματος χαρακτηρίζεται από ένταση εργασίας και έχει ανάγκη από εξειδικευμένο εργατικό δυναμικό, το οποίο χρησιμοποιεί μάλλον συμβατικές ραπτικές μηχανές. Στο στάδιο της κοπής, οι ηλεκτροκίνητες κοπτικές μηχανές αντικατέστησαν «το κόψιμο στο χέρι», ενώ στο στάδιο του σχεδιασμού καθοριστική ήταν η είσοδος του ηλεκτρονικού υπολογιστή. Παρ' όλα αυτά, η ευρύτερη χρήση των νέων τεχνολογιών εμποδίζεται, μέχρι τώρα τουλάχιστον, από το κόστος του εξοπλισμού σε σχέση με τα περιορισμένα διαθέσιμα κεφάλαια πολλών ΜΜΕ ένδυσης. Ο κλάδος της ένδυσης έχει ανοιχτές τις διεθνείς αγορές κεφαλαίου, εργασίας και προϊόντων. Ο διεθνής καταμερισμός διαμορφώνεται με τη μεταφορά του πλέον εργατοβόρου σταδίου (του σταδίου της ραφής) στις χώρες του Τρίτου Κόσμου, για την εξεύρεση φθηνού εργατικού δυναμικού αλλά και για την προμήθεια ορισμένων πρώτων υλών, ενώ οι ανεπτυγμένες χώρες διατηρούν τα στάδια του σχεδιασμού και, κατά δεύτερο λόγο, της κοπής. Όμως όλες οι μονάδες δεν έχουν τη δυνατότητα να καταφύγουν στο εργατικό δυναμικό των χωρών του Τρίτου Κόσμου, στην προσπάθειά τους να μειώσουν το εργατικό κόστος, χρησιμοποιούν ως επί το πλείστον γυναίκες, εθνικές μειονότητες,

σχέση με άλλες ελληνικές του υποκλάδου. Ως προς το μέσο μέγεθος των μονάδων, τέλος, σύμφωνα με τις ταξινομήσεις του Γιαννίτση (1983), ο κλάδος υπόδησης - ένδυσης ανήκει στην κατηγορία εκείνη όπου «το βάρος των μονάδων με πάνω από πενήντα απασχολούμενους βρίσκεται

εποχικό εργατικό δυναμικό και οικοτεχνίες.

Στον ελληνικό χώρο, όπως και αλλού, η βιομηχανία του ετοίμου ενδύματος ξεκίνησε από οικοτεχνίες και παρουσιάζει ένταση εργασίας, χαμηλή κατανάλωση ενέργειας, χαμηλή ρύπανση περιβάλλοντος και ευκολία τεχνολογικού εκσυγχρονισμού με μικρές επενδύσεις (Κάτσος και Ιωάννου, 1986). Πρόκειται για δυναμικό υποκλάδο του κλάδου 24 (υπόδηση, ένδυση, είδη από ύφασμα) που, σύμφωνα με τα στοιχεία που παραθέτουν οι Κάτσος - Ιωάννου, τη δεκαετία του '70 παρουσίασε αλματώδη αύξηση εξαγωγών και χαρακτηρίζεται από ευρύτατη διάδοση παραγωγής με το σύστημα «φασόν». Οι ρυθμοί ανάπτυξης του υποκλάδου επηρεάζονται αρνητικά από τη χαμηλή παραγωγικότητα, το αυξημένο κόστος παραγωγής, τη μικρή ανταγωνιστικότητα, την έλλειψη προβολής των προϊόντων, την κακή οργάνωση της διάθεσης, τον παράγοντα της μόδας και τα προβλήματα στο φινιρίσμα του προϊόντος και στη βαφή των υφασμάτων. Παρά την αύξηση των εξαγωγών και τις ευνοϊκές επιπτώσεις στην απασχόληση, η εγχώρια ζήτηση δείχνει πτωτικές τάσεις. Το πρόβλημα δεν περιορίζεται με το ότι εισάγονται στη χώρα μας ξένα προϊόντα. Σύμφωνα με τους Κάτσο - Ιωάννου, οι ελληνικές επιχειρήσεις προτιμούν να αγοράζουν ξένες πρώτες ύλες, ενώ εκείνες που δουλεύουν με το σύστημα «φασόν» για λογαριασμό ξένων επιχειρήσεων βρίσκονται σε προνομιακή θέση σε

σχετικά χαμηλά, δηλαδή γύρω στο 20-27% της συνολικής παραγωγής». Αξίζει να σημειωθεί επίσης ότι ο κλάδος παρουσιάζει υψηλή κινητικότητα, διότι υπάρχουν 10.817 εισοδοί και έξοδοι (στο διάστημα 1969-1978), δηλαδή ποσοστό 43,2% του συνολικού αριθμού καταστημάτων στον κλάδο.

Ο κλάδος των εκτυπώσεων - εκδόσεων διεθνώς διέρχεται μια φάση επαναστατικών τεχνολογικών εξελίξεων, που οδηγεί σε μηχανοποίηση και αυτοματισμό τμημάτων της εργασίας. Η φωτοσύνθεση αντικαθιστά τις παραδοσιακές μεθόδους σύνθεσης, πράγμα που απαιτεί διαφορετικές ειδικότητες, π.χ. πληκτρολόγησης αντί της παραδοσιακής στοιχειοθεσίας με λινотυπία. Η σύνθεση (μοντάρισμα) των σελίδων μπορεί να γίνει σε οθόνες υπολογιστών, δηλαδή σε μονάδες οπτικής απεικόνισης. Άλλες εξελίξεις στο στάδιο της εκτύπωσης περιλαμβάνουν φωτογραφικές μηχανές ελεγχόμενες από Η.Υ. χάραξη σε κυλίνδρους με ακτίνες λέιζερ και εκτυπώτες με εκτόξευση μελάνης. Στις εργασίες «φινιρίσματος» υπάρχει τάση μηχανοποίησης, που οδηγεί σε οικονομία ημειδικειμένων προσωπικού.

Όλες αυτές οι εξελίξεις προκαλούν μείωση της απασχόλησης και μεταβάλλουν τη σύνθεση των απασχολούμενων από άποψη δεξιοτήτων. Εκτός από τη δομή της εργασίας, αλλάζει και η δομή του κλάδου σε σχέση με το μέγεθος των περιλαμβανόμενων μονάδων. Η βιομηχανία χωρίζεται σε δύο άκρα, και οι μεσαίοι με-

γέθους μονάδες συμπιέζονται ουσιαστικά μεταξύ των δύο αυτών άκρων. Από τη μια πλευρά δημιουργούνται εξαιρετικά σύνθετες επιχειρήσεις με δαπανηρό εξοπλισμό και τεράστιες παραγωγικές δυνατότητες· παλιότερες μονάδες οδηγούνται σε κλείσιμο, και η παραγωγή συγκεντρώνεται σε λιγότερες. Από την άλλη, η εκτέλεση σύντομων φάσεων παραγωγής (short runs) μπορεί να γίνει με σχετικά φθηνές και απλές μηχανές. Αποτέλεσμα είναι η ανάπτυξη σημαντικού αριθμού εκτυπωτικών μονάδων μικρού μεγέθους, ένα τμήμα των οποίων ενσωματώνεται σε οργανισμούς του τομέα των υπηρεσιών. Η νέα τεχνολογία, με την αποειδίκευση που προκάλεσε, εξασθένησε ως κριτήριο χωροθέτησης τον παράγοντα αναζήτησης ειδικευμένου εργατικού δυναμικού στις κεντρικές αστικές περιοχές. Βέβαια, οι «πελάτες» του κλάδου, είτε είναι «επιχειρήσεις» είτε «καταναλωτές», εξακολουθούν να συγκεντρώνονται στα μεγάλα αστικά κέντρα, τα οποία αποτελούν τους πόλους επιχειρηματικής, εμπορικής και διοικητικής δραστηριότητας αλλά και κέντρα κουλτούρας ή παραγωγής της γνώσης. Τέλος, σημαντικό χαρακτηριστικό του κλάδου είναι η εκτεταμένη χρήση της υπεργολαβίας μεταξύ των επιχειρήσεων, όπου το ποσοστό των εργασιών που προκύπτει με αυτό τον τρόπο είναι ιδιαίτερα υψηλό στο σύνολο του πραγματοποιούμενου κύκλου εργασιών. Ουσιαστικά, η μέθοδος της υπεργολαβίας είναι ένα μέσο ενοποίησης των πολυάριθμων μικρών τυπογραφείων. Σε σχέση με τον κλάδο υπόδησης - ένδυσης, αυτός των εκτυπώσεων-εκδόσεων στον ελληνικό χώρο παρουσιάζει χαμηλή κινητικότητα, δηλαδή μικρή είσοδο και έξοδο καταστημάτων στον κλάδο.

2. Η έννοια του συνδυασμένου σχεδιασμού ανάπτυξης της μεταποιητικής δραστηριότητας και ρύθμισης στον αστικό χώρο

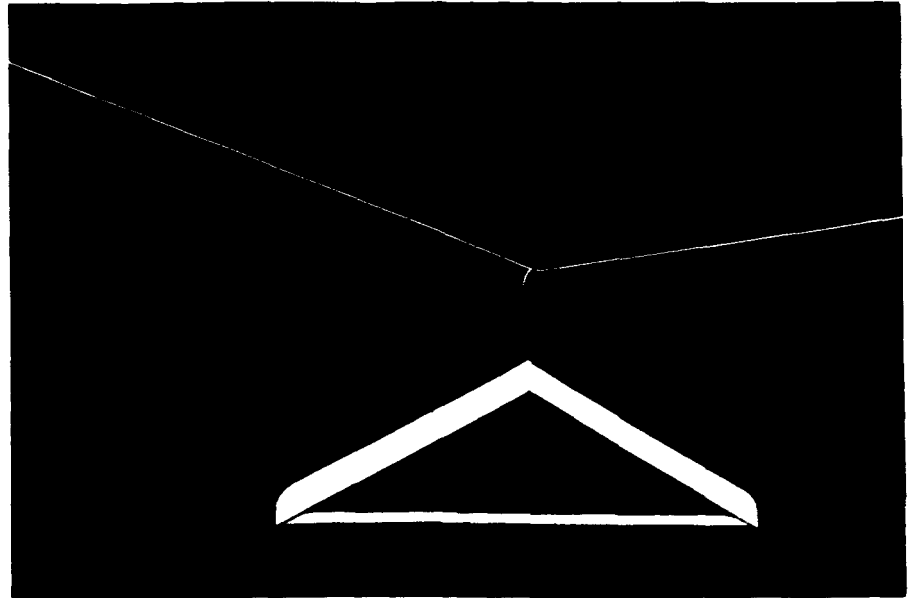
Πριν κλείσει η θεωρητική επισκόπηση του θέματος, είναι αναγκαίο να γίνει μια συνοπτική αναφορά στην έννοια, το ρόλο και τη σημασία των αλληλένδετων και αλληλοσυμπληρούμενων στόχων του οικονομικού και φυσικού σχεδιασμού. Από τη μια υπάρχει ο σχεδιασμός της βιομηχανικής ανάπτυξης, και από την άλλη ο σχεδιασμός του χώρου. Σε ένα άρθρο της για τη βιομηχανία στον αστικό σχεδιασμό μητροπολιτικών περιοχών, η Barbara Smith (Smith, BMD 1980) αναφέρεται στη μητροπολιτική κομιντεία των West Midlands, δηλαδή στο πολεοδομικό συγκρότημα του Μπέρμινγχαμ. Η Smith τονίζει ότι ο αστικός σχεδιασμός - τοπικός και μητροπολι-

τικός— ασχολείται με τη βιομηχανική ανάπτυξη, διότι ενδιαφέρεται για τον όγκο και το είδος των επενδύσεων στην πόλη, την απασχόληση που αυτές δημιουργούν και τη θέση και των δύο στο χώρο. Τόσο σε σχέση με τις επενδύσεις και την απασχόληση, όσο και σε σχέση με τη χωροθέτησή τους, χρειάζονται εξουσίες σχεδιασμού και τα αντίστοιχα σχέδια στο επίπεδο της μητροπολιτικής περιοχής. Έτσι ο αστικός (πολεοδομικός) σχεδιασμός ασχολήθηκε με τη μεταποιητική δραστηριότητα στην περιοχή του Μπέρμινγχαμ τη δεκαετία του '60, στις ακόλουθες περιπτώσεις:

- α. Όταν η παρουσία ΜΕ εμπόδιζε την εφαρμογή προγραμμάτων ανάπτυξης, ανοικοδόμησης ή οδοποιίας, ή όταν οι ΜΕ αποτελούσαν «μη συμβατική», οχλούσα χρήση γης την οποία τα ισχύοντα πολεοδομικά σχέδια δεν χαρακτήριζαν βιομηχανική.
- β. όταν οι κτιριακές εγκαταστάσεις των ΜΕ ήταν ανεπαρκείς και οι επιχειρήσεις έπρεπε να επεκταθούν ή να μετακινηθούν.
- γ. όταν μια νέα επιχείρηση ή ένα καύσημα μεγαλύτερης επιχείρησης ζητούσε να εγκατασταθεί στην περιοχή και επρόκειτο να απασχολήσει περισσότερους εργαζόμενους από όσους επέτρεπε κατ' αρχήν η πολιτική αποκέντρωσης μακριά από τα μεγάλα αστικά κέντρα, που ίσχυε τότε στη Βρετανία.
- δ. όταν ασχέτως προς τις χρήσεις γης, που προέβλεπε το πολεοδομικό σχέδιο, χρειάζονταν απομακρύνση μιας βιομηχανίας, για διάφορους λόγους.

Εξελικτικές τάσεις σε διεθνή, εθνική και τοπική κλίμακα άλλαξαν το σκηνικό στην περιοχή του Μπέρμινχαμ, η οποία προς το τέλος της δεκαετίας του '60 παρουσίασε συρρίκνωση της βιομηχανικής απασχόλησης, και οδήγησαν σε μια προβληματική πολυπλοκότερη από εκείνη που αναπτύχθηκε τη δεκαετία του '60: Ανάγκασαν τον δευτεροβάθμιο φορέα αν- τοδιοίκησης της μητροπολιτικής κομ- μότητας των West Midlands, που είχε αρμο- διότητες σε όλη την έκταση του πολεοδο- μικού συγκροτήματος, να επισημάνει μια σειρά προβλημάτων που αφορούσαν τη δομή του δευτερογενούς τομέα, τις επεν- δύσεις και την απόδοση της τοπικής οίκο- νομίας, την απασχόληση και την ανεργία, τη χωροταξική οργάνωση και τη στενότη- τα γης, και να χαράξει αντίστοιχες πολιτι- κές. Είναι χαρακτηριστικό πως και ο δή- μος του Μπέρμινχαμ, που κάλυπτε την κεντρική περιοχή του πολεοδομικού συγ- κροτήματος, ανέπτυξε δική του οικονομι- κή πολιτική για την αναζωογόνηση της μεταποιητικής δραστηριότητας. Η πολιτι- κή αυτή περιλάμβανε μέτρα όπως η ανά- κλάδο διεύρυνση των θέσεων απασχόλη- σης στη μεταποίηση, η βελτίωση αποδοτι-

κότητας με δημιουργία αποθέματος σύγ- χρονων βιομηχανικών κτιρίων, ο περιορι- σμός της χρήσης πολύτιμης βιομηχανικής γης για αποθήκευση και διανομή, η παρα- χώρηση γης για μη οχλούσα μεταποίηση μικρής κλίμακας σε συννοικίες με προβλή- ματα ανεργίας κ.ά.

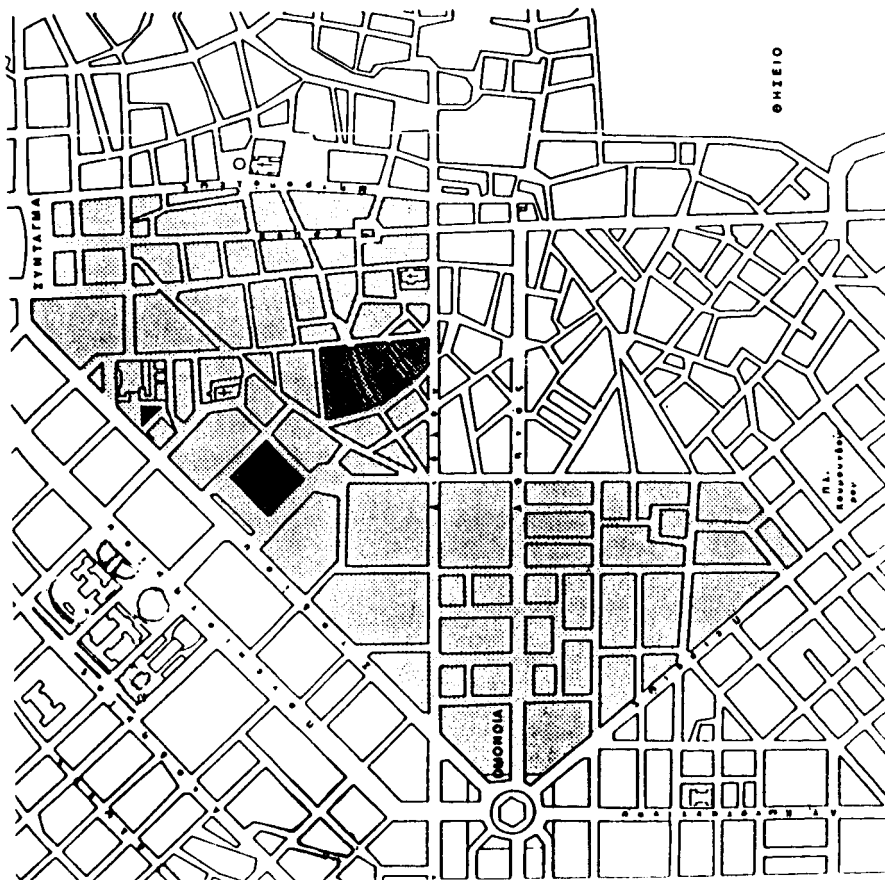

Οι προσπάθειες της πόλης του Μπέρ- μινχαμ αλλά και άλλων πόλεων, όπως του Τορόντο, δείχνουν την εντεινόμενη συνει- δητοποίηση ότι ο δυναμισμός και οι εν- νοϊκές «εξωτεριστικότητες» των κέντρων των πόλεων πρέπει να προστατευθούν και να αναζωογονηθούν. Χρειάστηκε η κρίση της «αναδιάρθρωσης» για να ξανάρθουν στην επιφάνεια αντιλήψεις, σαν της Jane Jacobs, που παρομοιάζουν τις περιοχές μεταποίησης στα παλιά κέντρα των πό- λεων με φυσικά οικολογικά συστήματα, και να εκφραστούν απόψεις σαν του Shankland, για το ρόλο του ανεπίσημου τομέα της οικονομίας όχι πλέον στις ανα- πτυσσόμενες αλλά στις ανεπτυγμένες οι- κονομίες. Οι πολεοδόμοι, λοιπόν, πρέπει να πλησιάζουν με δέος τις περιοχές εκεί- νες των πόλεων, στις οποίες η πολυπλο- κότητα των οικονομικών και κοινωνικών σχέσεων αφήφά κάθε απλοποίηση και συμπίεση σε διανοητικά μοντέλα. Στην εμπειρική έρευνα που αναλύεται αμέσως παρακάτω, οι μελετηθείσες επιχειρήσεις συχνά βρίσκονταν στο μεταίχμιο, ανάμε- σα στην αποτυχία και το κλείσιμο από τη μια και το δυναμικό «ξεπέταγμα» από την άλλη. Επομένως, ο χώρος εγκατάστασης και λειτουργίας των επιχειρήσεων ίσως να ασκεί σοβαρή επίδραση στην εκκώλυση τους αν πρόκειται για νέες, ή στην προ- στασία τους αν πρόκειται για παλιότερες.

3. Η εμπειρική έρευνα στο κέντρο της Αθήνας

Στόχος της εμπειρικής έρευνας ήταν να

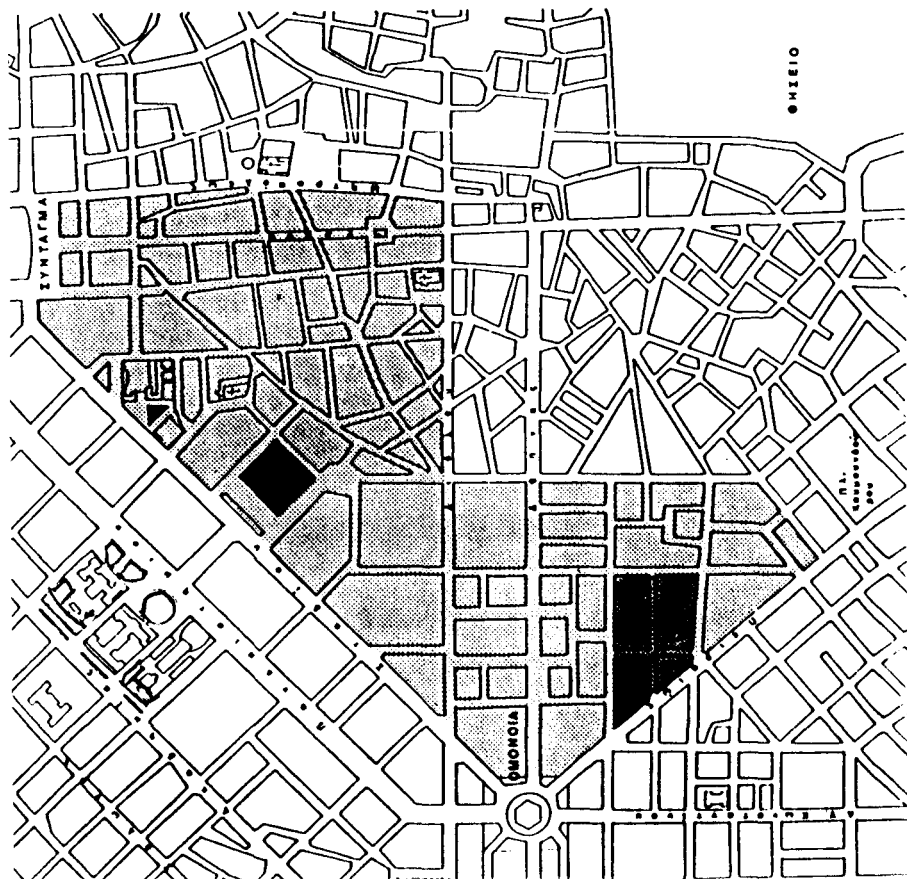
δείξει τη συσχέτιση που υπάρχει μεταξύ δύο τομέων κυβερνητικής πολιτικής, της πολιτικής ενίσχυσης των μικρομεσαίων ε- πιχειρήσεων και της πολεοδομικής πολι- τικής, τομέων οι οποίοι σε μεγάλο βαθμό παραμένουν ασυντόνιστοι. Προκειμένου όμως να αποσαφηνισθεί με ποια μορφή και σε ποια έκταση επηρεάζει η μία πολι- τική την άλλη, απαραίτητη προϋπόθεση είναι να διερευνηθεί η αμφίδρομη σχέση μεταξύ των δύο αντικειμένων πολιτικής, και ειδικότερα μεταξύ της βιοτεχνικής μο- νάδας και του χώρου. Αφτηρία της με- λέτης ήταν ότι τέτοια σχέση υπάρχει όν- τως, αφού η διεθνής ερευνητική εμπειρία για το θέμα έχει επανειλημμένα καταλήξει σε καταφατικά συμπεράσματα. Με άλλα λόγια, η επιλογή της θέσης μιας επιχειρή- σης έχει αντίκτυπο στη λειτουργία της. Η έρευνα επικεντρώνει το ενδιαφέρον της κυρίως στις επιδράσεις του μικροτερι- βάλλοντος στην επιχειρηματική μονάδα, και επομένως δεν μπορεί να καταλήξει σε συμπεράσματα γενικής ισχύος για κάθε κεντρική αστική περιοχή που περιλαμβάνει θύλακες μεταποιητικής δραστηριότη- τας, έστω κι αν πρόκειται για τα μεγάλα αστικά συγκροτήματα του ελληνικού χώ- ρου. Είναι γνωστό επίσης ότι τα μικρά πε- ριβάλλοντα, ακόμη και μέσα στα όρια του ίδιου αστικού συγκροτήματος, ποικίλ- λουν· άρα, κάθε γενίκευση για τη σχέση τους με τις βιοτεχνικές δραστηριότητες που πιθανόν φιλοξενούν είναι παρακιν- δυνευμένη. Έτσι η χρησιμότητα μιας έ- ρευνας όπως αυτή που σχολιάζεται, πε-

ΚΑΙΜΑΚΙΑ 1:5000

ΥΠΟΜΝΗΜΑ

- κατασκευή κτιρίου
- κατασκευή κτιρίου μελέτης
- κατασκευή κτιρίου (απόσπασμα από τον κλάδο έδαφος)

ΚΑΙΜΑΚΑ : 1:5000

ΥΠΟΜΗΝΗΜΑ

ελαφρύτερη περιοχή μελέτης

πυκνότερη μελέτης (αυσον για τον αλδο εστιασμένο - σεμν - εαδούεμν)

ριορίζεται αναγκαστικά αφ' ενός στο να αποτελέσει οδηγό για ανάλογες μελέτες σχετικά με τη λειτουργία και το βαθμό αποτελεσματικότητας νησιδών μεταποιητικής δραστηριότητας σε αστικό κέντρο, και αφ' ετέρου στο να προσδιορίσει με τη μέγιστη δυνατή λεπτομέρεια τυχόν επιπτώσεις και μεταβολές στους συντελεστές λειτουργίας των βιοτεχνιών μικρής πολεοδομικής ενότητας, από τη λήψη και εφαρμογή μέτρων για τη ρύθμιση του χώρου.

Όπως αναφέρθηκε και στην εισαγωγή, ως πεδίο έρευνας επιλέχθηκε μια πολεοδομική ενότητα (αυτή που περιλαμβάνεται μεταξύ των οδών Σταδίου, Μητροπόλεως, Αιόλου, Ευριπίδου, Επικούρου, Πειραιώς) και δύο μεταποιητικοί κλάδοι: ο κλάδος του ετοιμού ενδύματος και ο κλάδος εκδόσεων - εκτυπώσεων (βλ. *χάρτες*). Η επιχειρηματική μονάδα παίρνει υλικά, μηχανήματα και εργασία τα οποία συνδυάζει, και παράγει προϊόντα που τα πουλάει σε κάποια αγορά. Η διεργασία αυτή στοιχειοθετεί ένα πλέγμα εισροών και εκροών, που ενώνει την επιχείρηση με το περιβάλλον της (περιβάλλον με την ευρεία έννοια του όρου). Η μονάδα, δηλαδή, διασυνδέεται με άλλες επιχειρήσεις που της προμηθεύουν είτε την πρώτη ύλη είτε βοηθητικές ύλες και ενδιάμεσα υλικά ή απορροφούν τα προϊόντα της, ή με υπηρεσίες αναγκαίες για τη διακίνηση αυτή (π.χ. Τράπεζες) και με συγκεκριμένη αγορά εργασίας.

Οι βασικές υποθέσεις που ελέγχονται είναι κατά πόσο το επίπεδο των βιομηχανικών κλαδικών διασυνδέσεων και η ανεπτυγμένη αγορά εργασίας εξακολουθούν να παίζουν σημαντικό ρόλο στη χωροθέτηση της ελληνικής μικρομεσαίας επιχείρησης των εξεταζόμενων κλάδων, και αν ως προς τα στοιχεία αυτά το αστικό κέντρο, και συγκεκριμένα το κέντρο της Αθήνας, εξακολουθεί να παρουσιάζει συγκριτικό πλεονέκτημα. Ο έλεγχος των υποθέσεων αυτών θα στοιχειοθετήσει την επίδραση του αστικού κέντρου στην επιχείρηση (όπως το μεν και η δε έχουν συγκεκριμένο αποτέλεσμα). Οι βασικές υποθέσεις εργασίας ελέγχονται σε ένα δείγμα μεταποιητικών επιχειρήσεων της επιλεγμένης περιοχής και των επιλεγμένων κλάδων.

Ολοκληρώθηκαν 29 συνεντεύξεις με βιοτέχνες μονάδων ενδύματος και 20 με βιοτέχνες μονάδων εκδόσεων - εκτυπώσεων. Ο συνολικός αριθμός των συνεντεύξεων για κάθε κλάδο κατανεμήθηκε αναλογικά με το ποσοστό συμμετοχής των αντίστοιχων υποκλάδων στον συνολικό αριθμό επιχειρήσεων της μελετώμενης περιοχής. Επειδή όλες σχεδόν οι επιχειρήσεις της υπό μελέτην περιοχής διέθεταν μόνιμο εργατικό δυναμικό κάτω από δέκα άτομα, το στοιχείο του μεγέθους των επιχειρήσεων δεν θεωρήθηκε καθοριστικό

κριτήριο για την επιλογή του δείγματος. Επιπλέον επιδιώχθηκε οι μονάδες που επιλέχθηκαν για τις συνεντεύξεις να βρίσκονται σε μικροπεριοχή τριών ή τεσσάρων οικοδομικών τετραγώνων, η οποία για τον αντίστοιχο κλάδο παρουσίαζε τη μεγαλύτερη συγκέντρωση μονάδων, στο πλαίσιο της ευρύτερης περιοχής που προσδιορίστηκε. Γι' αυτό το σκοπό καταγράφηκαν όλες οι μονάδες των εξεταζόμενων κλάδων της ευρύτερης περιοχής (μεταξύ Μητροπόλεως, Αιόλου, Ευριπίδου, Επικούρου, Πειραιώς, Σταδίου), ώστε να διαπιστωθεί σε ποια ομάδα τετραγώνων η κάθε κατηγορία βιοτεχνιών παρουσίαζε τη μεγαλύτερη πυκνότητα. Ως κατάλληλη περιοχή για τον κλάδο του ετοιμού ενδύματος προέκυψε αυτή που περιλαμβάνεται μεταξύ των οδών Κολοκοτρώνη, Αιόλου, Μιλτιάδου και Λεωφόρου, ενώ για τον κλάδο των εκτυπώσεων - εκδόσεων η περιοχή μεταξύ Πειραιώς, Σωκράτους, Σοφοκλέους και Μενάνδρου (βλ. *χάρτες*). Η συλλογή των στοιχείων με συνέντευξη θεωρήθηκε προσφορότερη από τη μέθοδο του ερωτηματολογίου, γιατί όσο πλήρες και επιστημονικά άρτιο κι αν είναι ένα ερωτηματολόγιο υστερεί σε πλησία και οφρακική προβληματική. Εξάλλου το μικρό μέγεθος του δείγματος έκανε δυνατή την επιλογή αυτή. Οι θεματικές ενότητες των συνεντεύξεων προσδιορίστηκαν από το ότι η σχέση του αστικού χώρου με τη λειτουργία της επιχείρησης στοιχειοθετείται από την επίδρασή του στους συντελεστές παραγωγής της μονάδας (εργασία, κεφάλαιο, γη). Δηλαδή, από το ότι ο χώρος επιδρά στη λειτουργία της επιχείρησης μέσα από τις «κοινωνικοοικονομικές κατηγορίες» που περιλαμβάνει (π.χ. ανεπτυγμένη αγορά εργασίας, συγκέντρωση πολλών ομοειδών ή συμπληρωματικών δραστηριοτήτων, ανεπτυγμένη αγορά προϊόντων κ.λπ.).

Έτσι οι βασικές θεματικές ενότητες των συνεντεύξεων που διερευνούν πιθανές σχέσεις, αμφίδρομες ή μη, των παραμέτρων του χώρου με τη λειτουργία των μονάδων, διαθρώνονται ως εξής:

- α. Διακίνηση εισροών - εκροών (καταγραφή πρώτων και βοηθητικών υλών και προϊόντων, επισήμανση τυχόν εμπορικότητας στην παραγωγή και διάθεση προϊόντων κ.λπ.)
- β. αγορά εργασίας (καταγραφή μόνιμου προσωπικού, τυχόν λειτουργία με σύστημα φασόν)
- γ. αξίες γης-ενοίκια ως παράγοντες εγκατάστασης και παραμονής των ΜΜΕ στη μελετώμενη περιοχή
- δ. χαρακτηριστικά πολεοδομικού περιβάλλοντος, ως παράγοντες δεσμευτικότητας της λειτουργίας των ΜΜΕ
- ε. λειτουργία των ΜΜΕ, ως παράγοντας αλλοίωσης του περιβάλλοντος
- στ. επιδράσεις των πολεοδομικών παρεμ-

βάσεων στη λειτουργία των ΜΜΕ. Τέλος, για την ανάλυση των χαρακτηριστικών του δομημένου περιβάλλοντος τόσο των δύο μελετώμενων μικροπεριοχών όσο και της ευρύτερης περιοχής (μεταξύ των οδών Μητροπόλεως, Αιόλου, Ευριπίδου, Επικούρου, Πειραιώς, Σταδίου) οι μέθοδοι που χρησιμοποιήθηκαν ήταν η εμπειρική παρατήρηση, η φωτογράφιση, η καταγραφή στοιχείων και η αποτύπωση.

4. Συμπεράσματα έρευνας: μέτρα παρέμβασης και αναμενόμενες επιπτώσεις στη λειτουργία και εξέλιξη των ΜΜΕ

Είναι γνωστό ότι ο κυκλοφοριακός κορεσμός, η πυκνή δόμηση και η υψηλή, σε σχέση με άλλες περιοχές, ρύπανση οδήγησαν στην απομάκρυνση των κατοίκων προς άλλες περιοχές στην περιφέρεια. Η ανάπτυξη νέων πληθυσμιακών πόλων, αγορών και υπηρεσιών σε άλλες περιοχές του λεκανοπεδίου αποδυνάμωσε το κέντρο της Αθήνας από το ρόλο του ως μοναδικού εμπορικού και διοικητικού κέντρου της πρωτεύουσας. Η δυναμική των επιχειρήσεων οδήγησε τις πιο εύρωστες απ' αυτές να επιλέξουν άλλους χώρους για να εγκατασταθούν, με συγκριτικά πλεονεκτήματα ως προς την ποιότητα και τη διάταξη των κτιριακών εγκαταστάσεων, και πάντως πλέον όχι μειονεκτικά ως προς τις υπόλοιπες υπηρεσίες. Συνέπεια όλων αυτών είναι οι αναμενόμενες μονάδες να είναι ουσιαστικά μη αναπτυσσόμενες, χωρίς προοπτικές επέκτασης και εκσυγχρονισμού - επομένως, χωρίς επιπλέον απαιτήσεις σε κτιριακές εγκαταστάσεις και γενικότερη υποδομή, αλλά και χωρίς «επιθετική πολιτική» διάθεσης των προϊόντων.

Από την άλλη πλευρά οι μονάδες που παρουσιάζουν κάποιο αναπτυξιακό δυναμικό εκφράζουν ταυτόχρονα και έντονες τάσεις μετεγκατάστασης (βλ. *διαγράμματα*). Τάσεις, οι οποίες θα πραγματοποιηθούν όταν και εφόσον η ρευστότητά τους και η γενικότερη συγκυρία το επιτρέψει. Τελικά, το προφίλ των επιχειρήσεων που παραμένουν στην περιοχή καθορίζει το είδος και την ένταση των αλληλεπιδράσεων και των επιπτώσεων μεταξύ περιβάλλοντος και ΜΜΕ. Γενικά, τα στοιχεία του περιβάλλοντος που αξιοποιούν οι επιχειρήσεις αυτές είναι: (α) χαμηλές αξίες γης (β) ανοχή από τις άλλες χρήσεις (γ) διατήρηση της περιοχής ως «πιάτσας».

Από την άλλη πλευρά, η ίδια η ύπαρξη και λειτουργία των μεταποιητικών μονάδων σε μεγάλο βαθμό διατηρεί και επαν-

ξάνει την υποβάθμιση της περιοχής μέσα από: (α) τη διατήρηση σε χαμηλά επίπεδα των τιμών γης και των ενοικίων· (β) την επιβάρυνση του περιβάλλοντος· (γ) την αποθάρρυνση εισόδου, στις αντίστοιχες μικροπεριοχές, άλλων χρήσεων.

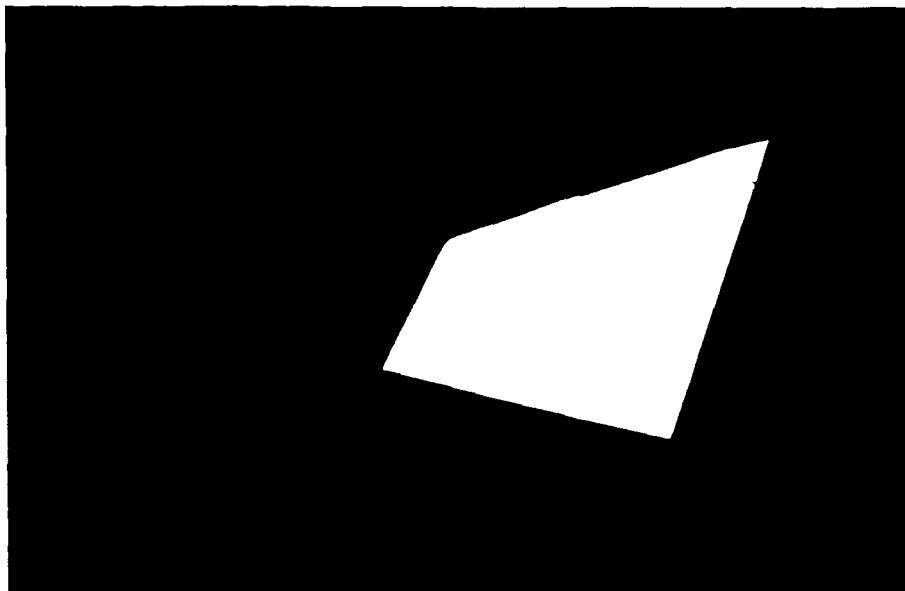
Το συνοπτικό σχήμα της αλληλεπίδρασης που περιγράφηκε, παίρνει τελικά τη μορφή: Υποβάθμιση της περιοχής → ευνοϊκό κλίμα για ΜΜΕ και ύπαρξη ΜΜΕ → διατήρηση της υποβάθμισης. Η διακοπή της κυκλικής αυτής σχέσης μπορεί να προκύψει είτε από αλλαγές στη φύση και το είδος των επιχειρήσεων (π.χ. ύστερα από ανακατατάξεις στον κλάδο), είτε από εξωγενείς μεταβολές στο άμεσο πολεοδομικό περιβάλλον, ένα εργαλείο για τις οποίες είναι οι πολεοδομικές παρεμβάσεις.

Προκειμένου να αναλυθούν και να παρουσιαστούν οι αναμενόμενες επιπτώσεις στη λειτουργία των ΜΜΕ από τη λήψη και εφαρμογή ενδεχόμενων μέτρων πολεοδομικής παρέμβασης και επειδή παρατηρούνται διαφοροποιήσεις στο περιεχόμενο και την κλίμακα της περιοχής στην οποία αναφέρονται τα μέτρα αυτά, καθώς και στην ένταση, την έκταση, τη χρονική διάρκεια ακόμη και στην πιθανότητα που εκδηλώνονται οι αντίστοιχες επιπτώσεις, συντάχθηκαν πίνακες (6) οι οποίοι συσχετίζουν τους διάφορους τύπους παρεμβάσεων με τις αναμενόμενες επιπτώσεις στους συντελεστές λειτουργίας των μονάδων των δύο κλάδων. Στους πίνακες καταγράφονται οι πιθανές, δυσμενείς ή μη, επιδράσεις των παρεμβάσεων διαφόρων κατηγοριών (σημειακών, στην άμεση ενρύτερη περιοχή, στην ευρύτερη κεντρική περιοχή της Αθήνας) στους χώρους και τις εγκαταστάσεις των μονάδων, στην παραγωγικότητα και τις συνθήκες εργασίας του προσωπικού, στην προσέλκυση πελατών, στο χρόνο και το κόστος μεταφοράς των πρώτων και των βοηθητικών υλών από τους προμηθευτές, κ.λπ.

Οι πίνακες, μεταξύ των άλλων, έδειξαν ότι μέτρα με θετική επίδραση στη λειτουργία των ΜΜΕ, ένδυσης π.χ., μετατρέπονται σε αρνητικά αν η έκταση και η έντασή τους ξεπεράσει ένα όριο (λόγου χάριν, αν οι χώροι στάθμευσης που θα εξυπηρετήσουν τις ανάγκες των ΜΜΕ έχουν σημειακό χαρακτήρα, σε μεγαλύτερη κλίμακα θα μεταβάλλουν τις εξωτερικότητες που τώρα ευνοούν τη συνέχιση της παρουσίας των ΜΜΕ). Έδειξαν επίσης ότι απ' αυτές τις εξωτερικότητες ωφελούνται αποκλειστικά εκείνες οι μονάδες ένδυσης που διατηρούν τον πλήρη κύκλο των παραγωγικών δραστηριοτήτων τους στο κέντρο. Όσον αφορά τις μονάδες εκτυπώσεων - εκδόσεων τα λιγότερα προβλήματα, σε περίπτωση που ληφθούν μέτρα πολεοδομικής εξυγίανσης, θα τα αντιμετωπίσουν οι μονάδες σύγχρονης τεχνολογίας. Η λειτουργία των μονάδων της

κατηγορίας αυτής δεν φαίνεται να ευνοείται από τη γειτνίαση με άλλες ομοειδείς, από τη λεγόμενη «πιάτσα» δηλαδή.

Τέλος, η σημαντικότερη επίπτωση από τη λήψη μέτρων αναβάθμισης (όλων σχεδόν των τύπων) για τις μονάδες και των δύο κλάδων είναι η αύξηση των τιμών γης

και των ενοικίων, και η συνακόλουθη ζήτηση και προσφορά χώρων για νέες χρήσεις, που εμμέσως αίρει δύο από τα τρία στοιχεία έλξης που ασκούν οι μελετώμενες περιοχές στις ΜΜΕ: τα χαμηλά ενοίκια και την ανοχή από τις άλλες γειτονικές χρήσεις. Συμπερασματικά, βεβαιώνεται ότι από το σύνολο των επιπτώσεων πιθανότερες είναι εκείνες που ενυπάρχουν ήδη στις εξεταζόμενες επιχειρήσεις με τη μορφή εξελικτικών τάσεων. Π.χ., στην περίπτωση του κλάδου ένδυσης η εξώθηση της παραγωγικής διαδικασίας από τις δυναμικές μονάδες σε άλλη περιοχή της πρωτεύουσας, με ταυτόχρονη συνέχιση της παραμονής εδώ του εκθεσιακού χώρου, απασχολεί πολλούς βιοτέχνες της κατηγορίας αυτής. Επομένως, μια πολιτική ενδυνάμωσης του εμπορικού χαρακτήρα της περιοχής μπορεί να παίξει βοηθητικό ρόλο προς αυτή την κατεύθυνση, όπως και προς την κατεύθυνση της εισόδου νέων εκθεσιακών χώρων.

Ασφαλώς η έρευνα δεν απαντά σε όλα τα ερωτήματα που αφορούν τις προοπτικές των ΜΜΕ της εξεταζόμενης περιοχής, και οπωσδήποτε δεν προτείνει μέτρα πολιτικής για τον έλεγχο των εξελίξεων στην υπό μελέτη ενότητα, καθώς η ερευνητική ομάδα γνωρίζει ότι οι σχετικές επιλογές ανήκουν στα κέντρα πολιτικών αποφάσεων. Στον προβληματισμό τους, πάντως, πρέπει να υπεισέλθουν τόσο οι αυτόνομες από τον κρατικό παρεμβατισμό υφιστάμενες εξελικτικές τάσεις, όπως αυτές σκιαγραφήθηκαν, όσο και ζητήματα γενι-

κότερης πολιτικής (κλαδικής, κοινωνικής κ.λπ.). ■

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΑ

1. Pred. Allan R. (1971), «The Intrametropolitan Location of American Manufacturing», in Bourne, ed., *Internal Structure of the City*, op. cit. pp. 380-390 (πρώτη δημοσίευση 1964).
2. Κάτοος Γ.Χ. και Ιωάννου Χ. (1986), *Θέματα προγραμματισμού - Διερεύνηση αναπτυξιακών δυνατοτήτων: Κλωστοϋφαντοργία/Ένδυση*, ΚΕΠΕ, Αθήνα.
3. Γιαννίτης Τάσος (1983), *Η ελληνική βιομηχανία: ανάπτυξη και κρίση*, Gutenberg, Αθήνα.
4. Smith Barbara M.D. (1980) «Industry in Metropolitan Area Plans: proposals and Experience in the West Midlands County, England», in Walker, ed., *Planning Industrial Development*.
5. Jacobs Jane (1965), *The Death and Life of Great American Cities*, Penguin Books, Harmondsworth.
6. Shankland Graeme (1980), *Our Secret Economy*, Anglo-German Foundation for the Study of Industrial Society, London.